

I

Budán a Vízivárosban van nekem egy titkos szerelmem, egy kis utca, s abban egy biedermeier korból ott felejtett házacská – öntött vaserkélyvel, virágcserepes, halványzöld ablakokkal –, amit mindig felkeresek, ha a fákon akácfürtök és hóvirágok nyílnak. E babaházacská előtt rendszeren egy ezüst hajú néni ült, kopott, arabeszk díszített kendőben, óriás okulárával, s beszél az unokáinak, bizonyára a régi vitézlő időkről, régi emlékekről, Napóleonn császárról. A múlt illatos terhét érzem a szívemen, ha itt járok, s – nem tehetek róla – ugyanez az érzés fojtogat, ha Krúdy Gyula illatos, finom, álmokból és párából szőtt novelláit olvasom. Mintha ódon, drága poharak csendülését hallanám, mintha vagyont érő selyemcipkék, ábrándok aranyos pókhálószájai ragyognának szemembe halvány, áttetsző aranyködben; Krúdy Gyula szereti a múltat, s ez már majdnem azt jelenti, hogy költő. Csak egy túlfinomult, friss és egész lélek érezheti vissza így a letűnt századokból mindazt, ami archaikus szépség, bájos és intím ódonosság: a nemesi kúriák bőséges gazdagságát, a mi hétszilvafás keleti fajtánk úri göggyét, a csokoládés uzonnák, a borba fulladó dáridók és végtelenné nyúló éjszakák poézisét. Mi nem szeretjük az anekdotázó irodalmat, mely zsiros magyarossággal teremtettézi körül igénytelen, lapos kedélyességeit. Krúdy Gyula azonban sohasem anekdotáz, hanem mesél, mindig mesél, és magyarsága ősi, vérségi, a legjobb fajtából való szilaj és mégis európai magyarság. A múltat mindig a jelenen keresztül érzi át, s ha régi portrékat fest, színt, ecsetet a mától lop, és széles vonásokkal, modern, merész színrakással pingálja elénk a sokáig élő, boldog kurtanevesek, a zugódi Gaálok arcát. Mit szaporítsuk a szót? Nála a múlt mese. A mese pedig szent, mert belőle gyerekkorunk

megvásárolhatatlan naivsága, a szív örök lírája buggyan ki. Vagy nem ezt a mesét szerette minden nagy elbeszélő, Anatole France, sőt Maupassant is, akiről csak nagyon kevesen tudják, hogy a lelke mélyén mennyire lírikus volt? Krúdy Gyulából is napról napra jobban kiszól a *Nyíri csend* halk szavú poétája, és művészete mindig erősebben billen Andersen stilizált, kedves zamatú mesevilága felé. Mindezeket, melyek éveken át féltve őrzött titkaim voltak, csak kedvetlenül árulom el másoknak is, abból az alkalomból, hogy Krúdy Gyulának egy vékony elbeszélésfüzetét jelentette meg a Magyar Könyvtár.

A Hét, 1907. december 22.

II

Ha utazom, és új tájak rohannak elém, és új embereket látok, mindig eszembe jut egy-egy író. A párizsi körutakon megismertem a francia regények alakjait, az olaszok közt a színt és ragyogást, amit olasz könyvekből szívtam magamba, a németek közt a német írók álomi figuráit, s visszajövet a magyar hegyek közt, a Felvidék liliputi bányászvároskaiban, a vidéki csendben megleltem Krúdy Gyula világát.

Akkor szerettem meg igazán és nagyon, mikor hosszú külföldi útról jöttem. Ebben a pillanatban minden újságként hatott rám, ami a miénk. Külföldi szemmel néztem a magyar földet, és ezért volt új. Lekoptak róla a frázisok, a nemzeti zsinórok, a hitvány sallangok, amiket a politika és a cégéres, becstelen irodalom aggatott rá. Ez a föld élt, mint a többi. Az emberek is egy ősi, idegenszerű álombirodalomból léptek elém, mintegy sok száz és ezer év távolságából. Új emberek, rontott nyelvvél, fővárosias taglejtéssel, angol ruhában és szalmakalapban, s ezek az új emberek mégis milliárd szálal kötődtek a földhöz, a múlthoz, és mégis magyarok voltak. Más irodalmat akartam, mint az eddigi. Egy magyar literatúrát, amely

ment a programtól, az adománytól, a magyarság hangoztatásától, és akarata ellenére is magyar. A magyarság dekoratív vonalait kerestem minden művészetben. Az irodalomban pedig egy olyan művészt, aki szemérmesen magyar, s nem egy ember ereje van benne, hanem mindenkinek az ereje, aki itten él. Szószólóját kerestem az özvegy faluknak, az elárvult kisvárosi embereknek, a lápok, a mezők, az erdők némaságának. Egy író-t álmodtam, akire oly elevenen hat mindez, akárcsak a külföldi átutazóra, valakit, akinek ez a megszokott nép nem unalom, de örökfriss szenzáció, és mindenke-előtt egy európai művészetet. Akkor éreztem, hogy a mi különös életünknek krónikása, művésze és poétája Krúdy Gyula.

Krúdy Gyulát megbabonázta a föld és a múlt. Minden novellája és regénye idilli természetű. Csenedeskés élet csergedezik az emberciben és az írásaiban. De őszerejét is a múlttól kapja. A múlt nagyhatalom. Ami elmúlt, örökre él. Minden szép, ami elmúlt. Itt vannak a gyökereim, és ha meg akarom érteni az életemet, amely már eredmény, vissza kell mennem a múltba. Mindenki, aki egyéniség, tisztelettel zárandokolt el hozzá, mert önmagát is tisztelte. A romantikusok, az irodalmi forradalmárok, a nagy felforgatók is. Hiszen ez egy birodalom, egy világ, egy gazdag temető, mesés kincsekkel, porló csontokkal, egy letűnt emberiséggel, amely nagyobb és hatalmasabb, mint mi. Ez végzi a mostani életünket. Fátyolokkal, évekkel, távolságokkal megszépíti mindazt, ami letűnt. A szegénységen, amely a múlté, már gazdagság. A fájdalom öröm. A sóhaj már egy sikoltás. Erősebb itt az élet és mélyebb és titokzatosabb, mint másutt, és egy semmi emlékből történet szövődik, és egy történet regénnyé dagad. Krúdy Gyula is az élet leghalkabb neszeire rezzen fel. Kímélő kézzel nyúl emberekhez és korokhoz – csenedesen és féltéken –, mintha szemfedőket emelgetne.

Nem megfigyelő. Inkább visszaálmodó. Nem rajzol, hanem mesél, és ránk bízza, hogy a képzeletünkben teljesítsük ki pedzett vonalait. Alakjai csak ümmögnek, többnyire ő beszél helyettük. Minden, még az is, ami előttünk történik, halvány és legendás, mint

a régi nemes képek ragyogása. Az emberei jelenségek, akiket a családjuk keretéz. A családot bámulja és szereti ő, a családok csendes életét. Ezen a körön ritkán emelkedik túl. De nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családé. Annak a rejtélyes emberi szövetkezetnek, amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemlélője, bemutatója a fiatalok kezdő csókjainak s az aggok utolsó pillantásának és hordozója az életnek, minden cdes és mély emberi misztériumnak. Letűnő és visszatérő generációk veszik körül. Melegsége a kályhatűz egyszerű és szelíd sugárzása. Még a kísértetei is családi kísértetek. A halál is családi. Az elzúllás is csak a családtól való elrugaszkodás. Meséi pedig alvó udvarházakban ébrednek fel. A címerpajzsok rajzai vibrálni kezdenek, az ősi képek lelépnek a falról, és elénk áll valami torzborz, kackiás régi úr, cinóber orral, hálósapkában, egy fantasztikus vitéz kopott dolmányban, egy vérző hős vagy egy deli lovag romantikus aranyban, hódítóan, ragyogva, régi szerelnektől körülillatozva. Semmi kiabáló magyarság sincs rajta. Az idegen mégis azt mondaná, hogy ez az ember magyar. De mi is azt mondjuk.

Az olvasónak talán feltűnt, hogy egy különösen termékeny író-ról írván, eddig cím szerint egyetlenegy regényét, egyetlenegy novelláját se idéztem. Nem is akarom. Azt szeretném, hogy csak nagy vonalakban lássák őt, mint egy XX. századbéli magyart, aki – félig szeretetből, félig hitetlenségből – a múltba mered vissza. A témái a múlté, de a művészete a máé. Egy szegény, kis nép gazdag, romantikus álmodója Krúdy Gyula. A váltakozó erők lüktetése, a visszatérő élet edzi és biztatja, mert ő is benne áll abban az acélozó körfolyamban, mint a novellahősei. Egy folyton megújuló és folytatódó regényt ír. Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis töredék minden írásuk, amely belétorkollik abba az egységbe és egész álmvilágba, amelyből szükségszerűen, végzetesen, majdnem öntudatlanul szakadt ki. Nekiünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az étellel, az ő életével, az

örök regénnyel, és ősi, kedves és meleg, mint az emlék, a múlt és az álom.

Ennek a történetnek pedig nincs se kezdete, se vége.

Élet, 1910. október 2.

III

Tíz-tizenöt évvel ezelőtt ez a név, amelyet most a cikkem fölé írtam, úgy ütközött elém a szürke betűsorokból, mintha piros nyomdafestékkal lenne nyomtatva. Akkoriban alighogy elkezdődött nálunk az irodalmi értékelés és a kritika. Nekem azonban ő volt a kedves költőim. Vidéken, mindenkitől távol, szerettem volna elbújni egy filagóriában, vagy az elhagyott utolsó szoba egyik sarkában, hogy kedvemre álmodozhassam a mondatainak fátyolos muzsikájánál. Milyen szépen tudott ez az író visszaemlékezni. Nobilis mélabúja, amelyet valahonnan a Felvidékről, a tót hegyek közül hozott nekünk, egyben cukros volt és fanyar, mint az édes gyökér. Azóta sok-sok ezren megszerették. Én pedig hallottam őt késő éjszakán mesélni, bornál és szivarszónál folytatta a régi mesét, amit abbahagyott. Legutóbb, ha jól emlékszem, Indiában jártunk. Viszszapillantott oda, ahol sohase volt, és szólt nekem gyémántokról, mérges kígyókról, amelyek éjjel sziszegve kúsznak be az alvók ágyába, míg az indusok tejjel tova nem fröccsentik őket. Onnan jut eszembe ez a fantasztikus éjjeli beszélgetés, hogy mostan vettem az újabb könyvét, amelynek hőse az *Ezeregyéjszaka* hőse, Szindbád, azaz Krúdy Gyula, a romantikus. Mert újabban már nemcsak a megtörtént dolgokra emlékezik vissza. Ez az érett, mély könyve, amely alkotóereje teljében mutatja be, új dimenzióban lebegteti az alakját. Emberei túlnőnek téren és időn. Édes tétlenségben adják oda magukat az álomnak. A költő már olyan dolgokra is emlékszik, amelyek sohase történtek meg. Krúdy Gyulának kopik az emléke-

zete, és egyre tündéribb a meséje és a fantáziája. Ma kisebb historikus, de nagyobb lírikus.

Krúdy Gyulát megbabonázta a föld és a múlt. Minden novellája és regénye idill. Csendesekés élet csergedezik az embereiben és az írásaiban. A visszatérő élet edzi és biztatja, mert ő is benne van abban a körfolyamatban, mint a novellahősei. Egy folyton megújuló és folytatódó regényt ír. Az egyes könyvei csak részei ennek, és kis töredék minden írása, amely beletorkollik abba az egységes álmvilágba, amelyből végzetszerűen kiszakadt. Nekünk történeteink vannak. Neki csak egy története van, de ez összekapcsolódik az élettel, az ő életével, az örök regénnyel, és ősi, meleg, mint az emlék és az álom. Krúdy Gyula a leghalkabb neszekre rezzen fel. Kímélő kézzel nyúl az emberekhez és korokhoz, csendesesen és féltéken, mintha szemfedőket emelgetne. Minden, még az is, ami előttünk történik, halvány és legendás, mint egy tejüvegen át. Az emberek jelenségek, akiket a családjuk keretez. A családot bámulja és szereti ő, a családok végtelen életét. Ezen a körön ritkán emelkedik túl. De nem a nyárspolgári család krónikása, hanem a misztikus családé. Azé a rejtélyes emberi szövetkezeté, amely a kedély és a titkok melegágya, születések és halálok szemléelője, bámulója a fiatalok kezdő csókjainak és az aggok elhanyaglásának, minden édes és mély emberi misztériumnak. Még a kísérteti is családi kísértetek. Az elzúllás csak a családtól való elrugaszkodás. Meséi pedig alvó udvarházakban ébrednek fel, szegény olajnyomatok, lehangolt, poros zongorák között. A címerpajzsok vibrálnak, a családi képek lelépnek a falról és elénk áll valami torzonborz, kackiás úr, cinóber orral, vidrasüvegben, egy fantasztikus vitéz kopott dolmányban, egy vérző hős vagy egy lovag romantikus aranyban, régi szerelmektől körülillatozva. Alig árulja el a magyarságát. Az idegen pedig az első olvasásra felkiáltana, hogy az író magyar.

Mi is ezt a szót szeretnénk elmondani, de valami új hangzással, valami diszkrét és megtisztelő ejtéssel. Mellette pedig két szót. Az

egyik ez: ábránd. A másik: lovag. Valahogy hozzátartozik mind a kettő, két motívum az életében, két visszatérő komplexum a képzeletében, és mutatja, milyen utakon jár az álma és a művészete.

A Hét, 1912. január 14.

IV

Krúdy Gyuláról sokszor és sokat írtam. Új kötetét új szavakkal jellemezni nem lehet, de nem is szükséges. Elbeszélései mögött gyönyörű és boldog monotonitással vonul a lírája, hegedűkkel, színes zászlókkal, egy ünnepi processzió apró csengettyűivel. Ezúttal fel vagyunk mentve a jellemzés kötelessége alól, nem is kiáltunk fel a meglepetéstől, csak csendesen és örülve konstatálunk valamit. Azt, hogy egy író egyszínűsége és egyhúrúsága mindig gazdagság és becsület, s az olvasónak (ez paradoxonnak hangzik) változatoság. Semmi se oly untató, mint az író becsutlensége, új témáért (mások témájáért). Ez a felfedezés, hogy régi mesék új és friss gyönyört hoztak, a kötet szenzációja. Minden sornál élénk tollakodás egy érzés: az, hogy aki írta, költő. Költő: azaz választó; a szavakban, a tárgyakban válogató; mindent valami különös szemszögből néző, amely csak az övé; tömörítő, egy dologgal szívesen mondó; sűrítő. Hányan írnak már „jól”, azaz könnyen és öntetesen, szívesen és fanyarul, simán, egyéniség nélkül. Ezek mindent megírnak, kávéházi adomát, vadászhistóriát, halottrablást, stílszerűen, mulatságosan, egyformán „jól”, azaz egyformán rosszul. Holmi uniformitás és szegényszag van rajtuk. „Szeretnénk látni azt a suttogót, amit mi nem írunk meg jól” – üvöltik kórusban. „Nem, ne írjatok ti jól, írjatok úgy, ahogy csak ti tudtok, pimaszok” – feleljük nekik. Erre azonban nem képesek, sohase lesznek képesek, mert nincs egyéni életük, mert nem írók. Krúdy Gyula még ma is szimbolikus modern meséit rója, Szindbádnak, ennek az álmodó, különös, fáradt magyarnak a történetét. Nincsenek végén csattanós té-

mái, ötletei sincsenek. Csak az élet gazdagsága az övé, az a kincs, hogy mindent másképpen lát, mint a többiek. Nem vették észre, hogy ennél az írónál minden fontos? A haldokló polgári és patriarchális élet misztériumát és ceremóniáját siratja. Talán innen a gyógyíthatatlan melankóliája, az őszi színei. Ez a világ, amit ő álmodik, a bánatos, egyszerű frizurájú nőkkel, a kisvárosi alakokkal, a legendás hercegekkel, máris mese és történelem, a szemünk előtt sóhajt el innen. „Gyönyörű regény” – mondotta valaki, mikor letette a novelláskönyvet. „Ez nem regény” – feleltem neki. „Regény – mondotta még egyszer elgondolkozva –, a hőse egy ősz és fiatal költő, egy ábrándos bölcs...”

A Hét, 1912. július 21.

V

Delnő... gavallér... rabló... énekesnő... gyilkos... aranymívesné... kékfestő... köcsögkalap... bőrbekecs... csipkefodor... fátýolfoszlány... kakasosóra... mézespálinka... torony... csóka... jegenyc... dér... parfüm... sárkányfejes erkély... Szavak zsongának most körülöttem. Hogy ki írta le ezeket a szavakat, arra nem kaphatok két feleletet. Krúdy Gyula kezében régóta úgy forognak, mint apró kis bálványok. Fétiseknek tekinti, és az írásművészete majdnem fétisizmus már.

Ezekben a szavakban nyugszik az élete. Ő pedig ázni kezd nyomukba, régi emlékek után. Babonás, különös kincseket hoz fel a mélyről. Hogy milyen úton, azt nem látjuk. Az asszociációk nagyon távoliak, az út, melyen hozzánk jön, nagyon homályos előttiünk és bizonyára őrelőtte is. Szereti a tétova hangulatot. Ellenkezője az analitikus írónak, ki öntudatosá emeli az öntudatlant. Ő nem bontja ízekre észrevételét. Fejlődése során nem világítja át érzéseit. Az a fejlődése, hogy egyre összetettebb, kibogozhatatlanabb rétegekre bukkan. Nincs a hétköznapi életnek oly érzéstárgya – egy

pipaszurkáló vagy tűpárna –, mely szemében ne jellemezze egy helyzetet, egy-egy embert, egy egész sorsot, nincs olyan háziszerszám, melyet ne tekintene az egész élet szent szerénck, és ne vonná be a polgári misztérium aranyfüstjével.

Itt biedermeier novelláit fogta össze. Senki se gondoljon arra, hogy jellemezni óhajt egy régi kort, mint azok a regényírók, kik pontos forrásmunkák és hosszú tanulmányok nyomán dolgoznak. Ez a kor nem „történelmi”. Inkább arról van szó, hogy az író elképzeli egy régi kort és a maga mulatására – bevallottan – játszik vele. Az, hogy régen történt, nem jelent történelmi dátumot, csak a fiatalság idejét, mely mindig régen, nagyon régen volt. Krúdy Gyulának tulajdonképpen csak egy története és egy alakja van. Ez az alak kicsit ábrándos, kicsit cinikus, kicsit boldog, kicsit csalódott, kicsit szent, kicsit csirkefogó, egy regényes régi költő, aki éjjeli zenét ad a nők ablaka előtt, és közben jövedelmező gyilkosságokon gondolkodik. A keret – minden novellájának szinte kész kerete – alkalmas arra, hogy a benne lakozó ősi lírizmust megszólaltassa. Minden ezt a célt szolgálja. Gyakran már az első mondatban elmondja történetét. De ha egy története és egy alakja van, millió hangulata és millió emléke van, melyek forrongó, gazdag színekkel habzanak a régi keretben.

A könyv azonban még annak is meglepetéssel szolgál, aki ismeri a regényes és nábobai magyar költőt. Megismerjük belőle Krúdy Gyula satírját. Ez az angyali kor alapján romlott volt, a polgári szobákban merész kalandorok ostromolták a hölgyeket, kik a kényelmes díványon hátradőlve szürcsölték sikamlós, istentelen bókjaikat. Burkolt erotika szötte át az idillt. Némely novella olvastán eszünkbe jutnak azok az egyáltalán nem iskolakönyvekbe való képek, melyeket kortörténetekben látunk. Az író is kaján kedvvel aknázza ki az ellentétet, ami az ilyen álszent szépelgés és az őszinte vágy között van.

É tekintetben könyve hasonlít Anatole France-nek arra a színes rajzokkal díszített kötetére, amelyben Coignard Jeromos abbé kis

kalandjait gyűjtötte egybe. A Tevan-cég pompás köntöst adott rá. Major Henrik maliciózan költői pesti fametszetei pedig stílusos kísérői e drága, naiv és kegyetlen szavaknak.

Pesti Napló, 1916. október 8.